

निद्रा आएन कथामा मनोविश्लेषण

फणेन्द्रबहादुर साउँद
डोटी बहुमुखी क्याम्पस

लेखसार

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेख गोविन्दबहादुर मल्ल 'गोठाले'को कथा सङ्ग्रह (२००४) भित्र सङ्गृहीत 'निद्रा आएन' कथाका पात्रहरूको मनोविश्लेषणमा केन्द्रित छ। कथाकार गोविन्दबहादुर मल्ल 'गोठाले' मनोवैज्ञानिक कथाकारका रूपमा सुपरिचित नाम हो। यस लेखमा 'निद्रा आएन' कथालाई विश्लेषण सामग्री रूपमा प्रस्तुत गरी कथामा पाइने मनोविज्ञानलाई प्रमुख समस्याका रूपमा लिइएको छ। अध्ययनको प्रमुख समस्यामा केन्द्रित रही कथाको मनोवैज्ञानिक तवरले विश्लेषण गर्नु लेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ। यस लेखमा फायड मनोविश्लेषणसँग सम्बन्धित विभिन्न विद्वानका मान्यतालाई आत्मासात गरिएको छ। यस अनुसन्धानात्मक लेखमा मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक आधार निर्माण गरी पाठकपरक विश्लेषण विधिलाई जोड दिएर लेखिएको छ। विषयवस्तुको परिचयसहित यस लेखमा कथाका पात्रको मनोविश्लेषणका लागि आख्यानको सन्दर्भसहित बाल रुचिका कुरा, कथामा रहेको लैङ्गिक असमानता, समाजको परम्पराग्रस्त मानसिकता, कथामा भएको आन्तरिक र बाह्य द्वन्द्व, अभिभावकका वचनले बाल मस्तिष्कमा पारेको प्रभाव र पात्रको कल्पनाशीलतालाई आधार बनाइएको छ। गोविन्दबहादुर मल्ल गोठालेद्वारा लिखित 'निद्रा आएन' कथाको मनोवैज्ञानिक तवरले सूक्ष्म विश्लेषण गरी निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। यो लेख गुणात्मक पद्धतिमा आधारित रहेको छ।

मुख्य शब्दावली : असमानता, अभिव्यक्ति, प्रभाव, बाल मनोविज्ञान, मनस्थिति, विश्लेषण

विषयपरिचय

गोविन्दबहादुर मल्ल 'गोठाले' (१९७९-२०५३) आधुनिक नेपाली कथाको पहिलो चरण अन्तरगत मनोवैज्ञानिक धाराका सशक्त कथाकार हुन्। उनका कथा सङ्ग्रह (२००४) कथैकथा (२०१६), प्रेम र मृत्यु (२०३९) कथा सङ्ग्रह प्रकाशित छन्। उनका कथाहरूमा नेपाली समाज र मनोविज्ञानका विविध पक्षको चित्रण गरेको पाइन्छ। 'गोठाले'का कथामा सूक्ष्म घटनाहरूको कलात्मक तवरले संयोजन गरी अर्न्तमुखी तथा बहिर्मुखी पात्रको प्रयोग गरेको पाइन्छ। उनका कथा सिग्मण्ड फ्रायडको यौन मनोविज्ञान तथा व्यवहारवादी मनोविज्ञानबाट प्रभावित छन्। सामान्य तथा असामान्य मनोदशाले पीडित पात्रहरू पाइन्छन्। भने विक्षीप्त अपराधी, पागल, हत्या आत्महत्या, यौन विकृति अपराधी भावनाले ग्रस्त पात्रको मनोवृत्तिको चित्रण पाइन्छ। 'गोठाले'का कथामा मानव मनका विविध क्षेत्रमा देखिएका मनोदशाको सूक्ष्म चित्रण हुनुका साथै कथालाई सरल, सहज भाषाका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्नु कथाकारको भाषाशैलीगत विशेषता हो।

‘निद्रा आएन’ कथा गोविन्दबहादुर मल्ल ‘गोठाले’को कथा सङ्ग्रह (२००४) भित्र सङ्गृहीत कथा हो । यस कथाको शीर्षक ‘निद्रा आएन’ अकरण बोधक क्रियापदबाट राखिएको छ । यो कथा बाल मनोविज्ञानमा आधारित कथा हो । कथामा आमाको वचनले गर्दा आठ वर्षीय बालिकाको बालमस्तिष्कमा पारेको प्रभावलाई यस कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथामा भुटो आरोप र वचनले गर्दा बालिकाको मनमा अनेक कुरा खेलेका छन् । बालबालिकाले सानोमा छँदा खेल खेलेर रमाउने, खेलौनाको बिहे गर्ने, श्रृङ्गारका सामग्रीसँग रमाउने, प्रवृत्तिका हुन्छन् । यस कथाको पृष्ठभूमि बालबालिकाका रुचि चाहानालाई समेटेर तयार भएको छ । ‘निद्रा आएन’ कथामा ‘गोठाले’ले बालबालिका माथि अभिभावकबाट गर्ने अनावश्यक गालीले बालबालिकाको मनमा पारेको प्रभावलाई चित्रण गरेका छन् । अभिभावकको गालीले गर्दा छोराछोरीको मनमा लामो समयसम्म वचनको चोट गडेर बसेको हुन्छ । वचनको चोटले गर्दा उत्पन्न भएको बालिकाको मानसिक पक्षलाई यस कथामा सफल रूपले चित्रण गरेको छ । कथामा आठ वर्षीय बालिकाको पुतलीको खेलबाट प्रारम्भ गरिएको छ । यसबाट बालबालिका खेलन मन पराउँछन् भन्ने कुरालाई देखाइएको छ । ज्ञानी खेलिरहेको समयमा दाजु धन आउँछ । उसले साँचो ल्याउन भन्छ । साँचो ल्याउन नमाने पछि, उसलाई धनले अलच्छिनी, बाबु टोकुवा, बोक्सी भनेर गाली गर्छ । आफूले भनेको नमाने पछि गाली गर्ने प्रवृत्तिलाई बालबालिकाको स्वभावका रूपमा कथामा देखाएको छ । ज्ञानीलाई सबै गाली पचे पनि बाबु टोकुवा भनेको गाली पचैन । गाली नपचे पछि ज्ञानीले धनेलाई हातमा भएको पुतलीले हिकाउँछ । यसरी आफूमाथि अपाच्य गाली गरेपछि सहन सकिँदैन । प्रतिकारमा उत्रिन्छन् । यसरी गालीको प्रतिकारमा उत्रिनुलाई बाल कलहका रूपमा लिन सकिन्छ । जसरी धनेलाई हिकाउन खोज्दा ऐना फुटेको देखे पछि आमाले समेत ज्ञानीलाई धनेले गरेजस्तै आमाले पनि गाली गरेको विषयबाट काम बिगारे पछि गाली गर्ने नेपाली समाजको यथार्थ चित्र प्रस्तुत भएको छ । भने आमाबुवाले पनि आफूना सन्तानलाई कतिसम्म गाली गर्ने वा रिसाउने भन्ने कुरामा समेत यस कथाले सचेत बनाएको छ । कठोर गालीले गर्दा ससाना बालबालिकाको मस्तिष्कमा कस्तो असर पर्छ भन्ने कुरामा समेत हरेक अभिभावकलाई सजग बनाएको छ । गाली गरे पछि बालबालिका सहपाठीसँग प्रतिकारमा उत्रिन्छन् भने आफूभन्दा ठुला मान्छेले गाली गर्दा रुने र प्रतिकारमा उर्तन नसक्ने कुराले बालबालिकाको स्वभावलाई देखाइएको छ ।

कठोर गालीले सन्तानको मस्तिष्कमा गहिरो चोट पुग्ने हुनाले बालबालिकालाई कठोर गाली गर्नु हुँदैन भन्ने कुरामा पनि हरेक अभिभावकलाई सजग र सचेत बनाएको छ । यस कथामा बालबालिकाको मन मस्तिष्कमा असर पर्ने गरी गाली गर्नु हुँदैन । अपाच्य गालीले गर्दा बालबालिका रुने; रुँदा अभिभावकले सम्झाउनु पर्छ । अर्थात् अभिभावकीय भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ भन्ने कुरा पनि कथामा पाइन्छ । कथामा चोट लागेको घाउँ निको हुन्छ तर वचनले लागेको घाउ निको हुँदैन भन्ने कुरालाई पनि चरितार्थ गरेको छ । चोट त निको हुन्छ तर मन दुखे पछि मन उम्लिन थाल्छ । त्यही कुरा ‘निद्रा आएन’ कथामा पनि भएको पाइन्छ । वचनले गर्दा रातभर निद्रा परेको छैन । मन पिरोलिएको छ । दुःखेको छ । सुत्न खोज्दा गालीले सुत्न दिएको छैन । छटपटी भएको छ । सुतभन्दा पनि उसलाई निद्रा लाग्दैन । अनेक कुरा मनमा खेलेका छन् । जसरी कथामा निद्रा नलागे पछि आमालाई म जन्मेर बाबुको मृत्यु भयो । अब म मरँ भने बाबु आउनुहुन्छ ? भनेर गरेको प्रश्नबाट बाल जिज्ञासा प्रकट भएको छ । कथामा जसरी रातभर छटपटिने, निद्रा नलाग्ने

र आमा भन्दै चिल्लाउने कुरालाई कठोर गालीले गरेको असर र बालकको पागलपनको अभिव्यक्ति रूपमा लिन सकिन्छ ।

‘निद्रा आएन’ कथा सामाजिक विषयवस्तुमा केन्द्रित छ । समाजमा छोराछोरीप्रति गर्ने विभेद देखाएको छ । छोरीमाथि लगाइएको भुटो आरोपबाट पनि प्रष्ट हुन्छ कि समाजमा छोराछोरीप्रति विभेद छ । छोराका कमजोरी नदेख्ने, छोरालाई माया गर्ने तर छोरीलाई विभिन्न आरोप लगाउने नेपाली समाजको यथार्थतालाई देखाउन यो कथा सफल भएको छ । मनोविश्लेषण विशेषगरी मानसिक प्रक्रियाको अध्ययन भएको हुनाले यस अध्ययनभित्र ‘निद्रा आएन’ कथालाई मनोविश्लेषणका पक्षबाट अध्ययन गरिएको छ । गोठाले मनोवैज्ञानिक कथाकार हुन् । उनका कथामा थुप्रै अध्ययन भए पनि निद्रा आएन कथामा मनोविश्लेषणात्मक अध्ययनका दृष्टिले महत्वपूर्ण र सान्दर्भिक हुनाले यो अध्ययन पनि गोठालेको ‘निद्रा आएन’ कथामा समाहित मनोविश्लेषणात्मक पक्षहरूको अध्ययनमा केन्द्रित छ ।

समस्या र उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययन गोविन्दबहादुर मल्ल ‘गोठाले’को ‘निद्रा आएन’ कथाको मनोविश्लेषणात्मक अध्ययन गर्नु मूल उद्देश्य रहेको छ । ‘निद्रा आएन’ कथामा पात्रको अन्तरमनका सन्दर्भलाई प्रस्तुत गरी मनोविज्ञानसँग जोडिएका तथ्यको मनोविश्लेषण गरी अध्ययन गरिएको छ । प्रस्तुत लेख मनोविश्लेषणको अध्ययनमा केन्द्रित छ । गोविन्दबहादुर मल्ल ‘गोठाले’को ‘निद्रा आएन’ कथामा व्यक्त पात्रहरूको मानसिक प्रक्रियाको अध्ययनलाई मुख्य समस्याका रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेखका उद्देश्य पूरा गर्न गोविन्दबहादुर मल्ल ‘गोठाले’को कथा सङ्ग्रह (२००४) सङ्गृहीत ‘निद्रा आएन’ कथाका पात्रहरूको मनस्थितिलाई प्राथमिक स्रोत सामग्रीको रूपमा सङ्कलन गरिएको छ । यसरी सङ्कलन गरिएका सामग्रीबाट प्राप्त भएका तथ्यको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी निष्कर्षमा पुग्नका लागि मनोविश्लेषणका विषयमा सिग्मण्ड फ्रायडको मनोविश्लेषणसम्बन्धी सैद्धान्तिक र प्रायोगिक ग्रन्थ तथा यस अघि गरिएका विभिन्न अध्ययनलाई द्वितीय सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । प्राथमिक र द्वितीय सामग्रीको समुचित उपयोग गरेर ‘निद्रा आएन’ कथामा अभिव्यक्त भएको मानसिक प्रक्रियालाई मनोविश्लेषणका माध्यमबाट अध्ययन गरिएको छ । पाठकपरक विश्लेषण विधिका माध्यमबाट लेखिएको यस लेखमा कथाका पात्रको मनोविश्लेषणका लागि बालमनोविज्ञानको चित्रण, मानसिक चोट र पागलपनको अभिव्यक्ति, बालरुचि, लैङ्गिक असमानता, समाजको परम्पराग्रस्त मानसिकता, बालद्वन्द्व, अभिभावकका वचनले बाल मस्तिष्कमा पारेको प्रभाव र पात्रको कल्पनाशीलतालाई आधार बनाई गुणात्मक विधिलाई अवलम्बन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

सामग्रीको विश्लेषण ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनमा दर्शाइएका समस्याको समाधानका लागि गोविन्दबहादुर मल्ल ‘गोठाले’को ‘निद्रा आएन’ कथालाई मुख्य आधार बनाएको छ । सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषणका

लागि अध्ययनको मुख्य विषयका रूपमा रहेको मनोविश्लेषणका विभिन्न पक्षहरूलाई चित्रण गरी मनोवैज्ञानिक तवरले अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । 'निद्रा आएन' कथामा छोरीप्रति गरिने विभेद, गालीले गर्दा बालबालिकाको मनस्थितिमा पारेको प्रभाव, बाल मनोविज्ञानको चित्रण र पागलपनको अभिव्यक्ति, बाल रुचि, लैङ्गिक असमानता, समाजको परम्पराग्रस्त मानसिकता, बाल द्वन्द्व र पात्रको कल्पनाशीलताको विषयलाई फ्रायडको मनोविश्लेषणात्मक ढाँचामा विश्लेषण गरी अध्ययन गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक आधार

मन, मस्तिष्क र मानसिक प्रक्रियाको विश्लेषण नै मनोविश्लेषण हो । मानिसको जीवन, व्यक्तिको कार्यशैली, मनमा रहेका इच्छाद्वारा निर्देशित हुन्छ भने मनोविश्लेषणबाट निर्धारित सैद्धान्तिक चिन्तनले मनका विभिन्न विकासको अध्ययन गर्दछ । मनोविज्ञान सिद्धान्तका जन्मदाता र मूल व्याख्याता सिगमण्ड फ्रायड हुन् । यसलाई विकसित गर्ने उनका दुई शिष्य एडलर र युङ्ग हुन् । मनोविश्लेषणवादी सिद्धान्तले मनलाई केलाउँछ र छानविन गर्छ । यसरी हेर्दा फ्रायड, एडलर र युङ्ग तिनै जनाको सिद्धान्तको मूल संयोजन मनोविश्लेषणवाद हो (भण्डारी, २०६८ पृ. १११) । उनले मानव मनका विभिन्न अवस्थालाई चेतन, अचेतन, अचेतन गरी तीन तहमा विभाजन गरेका छन् । चेतन मनभन्दा अचेतन मनबाट उत्पन्न हुने मानिसका व्यवहारहरूको अध्ययन नै मनोविश्लेषण हो ।

सैद्धान्तिक ज्ञाननिर्माणका लागि अनुसन्धान महत्वपूर्ण हुन्छ । कुनै व्यक्ति, वस्तु वा घटनाका बारेमा जिज्ञासा वा प्रश्नका वा समस्या केन्द्रित भएर विभिन्न साक्ष्य र प्रमाणका आधारमा त्यसको वर्णन, व्याख्या र विश्लेषणद्वारा निष्कर्षमा पुगिन्छ (घर्ती, २०८० पृ. १०) । मानिसको मनभित्र रहेका दमित इच्छा वा दमनमा परेका विषय अचेतन हुन् । अचेतन मन अतृप्त इच्छाहरूको भण्डार हो । मनमा रहेका अतृप्त इच्छा चाहानाहरू अनुकूल समय पाउनासाथ अनेक व्यवहारका माध्यमबाट प्रकट हुन्छन् । मनोविश्लेषण भन्नु नै पात्रहरूमा रहेका; अचेतन मनले देखाइएको व्यवहारलाई चिरफार गर्नु हो । अचेतन मनका माध्यमबाट मनोरोगीले आफ्ना मनमा भएका भावनालाई व्यक्त गर्दछ । ती व्यक्त भएका भावना वा व्यवहारको शल्यक्रिया गर्ने काम नै मनोविश्लेषण हो । साहित्यमा विषयको प्रस्तुति पात्रका माध्यमबाट हुन्छ र तिनका जीवनमा रहेका अनेक समस्याहरूसँगै मनको भिन्न तहमा रहेको मनस्थितिको खोजी गर्ने काम हुन्छ । (ढकाल, सन् २०२३, पृ. ११०) मनोचिकित्सक सिगमण्ड फ्रायडले मनोरोगीको उपचारको क्रममा सुरु गरेको मान्यताले साहित्यका विभिन्न विधामा आएका पात्रको अचेतनतालाई खोजी, साहित्यको मनोवैज्ञानिक तवरले अध्ययन विश्लेषण गर्ने बलियो आधार उनले सुरु गरेको मनोविश्लेषणात्मक सिद्धान्त बनेको छ । साहित्यमा विषयवस्तुको प्रस्तुति पात्रका माध्यमबाट गरिएको हुन्छ । पात्रको जीवनमा रहेका अनेक समस्याहरूसँगै तिनिहरूका भित्री मन मस्तिष्कको जरैदेखि खोज्ने काम

मनोविश्लेषणमा हुन्छ । फ्रायडका अनुसार मानिसका अतृप्त इच्छा चाहानाहरू शारीरिक सुख आनन्द र यौन असन्तुष्टिसँग रहेका हुन्छन् । यसैगरी नारीवादलाई मनोविश्लेषणसँग जोड्ने नारीवादीहरू जुलिया, क्रिस्तेभा, लुसी इरिगेरी, हेलेन सिक्स आदिले नारी दमन र नारीका अचेतनतर्फ अध्ययनलाई केन्द्र बनाएका छन् ।

मानिसले जीवनमा अनेक आरोह अवरोहको सामना गर्नु पर्दछ । मानिसले विभिन्न आरोह अवरोह, दुःख कष्ट र समाज घरपरिवारबाट विभिन्न किसिमका अवहेलना र तिरस्कार हुँदा उत्पन्न विचार र जीवनमा पूरा हुन नसकेका चाहानाहरू मान्छेको अचेतन मनमा दमित अवस्थामा रहेका हुन्छन् । दमित अवस्थामा रहेका इच्छा चाहानाहरू अनुकूल समय पाउनासाथ पात्रले बोली व्यवहार हाउभाउबाट प्रकट गर्छ । मानवीय मनमा उत्पन्न भाव मनस्थितिसँग सम्बन्धित क्रियाकलापको चिरफार गर्ने काम मनोविश्लेषणमा हुन्छ । जीवनका अनेक मोड घुम्ती र सङ्घर्षले सजिलै पूरा हुन नसकेका चाहानाहरू व्यक्तिको अचेतन मनमा रहन्छन् । अचेतन मनमा दबिएर रहेका कुराहरू सही समय आए विभिन्न माध्यमबाट प्रकट हुन्छन् भन्ने कुरालाई सिगमण्ड फ्राइडका मान्यतालाई उनी पछिका मनोवैज्ञानिकहरूले पनि स्वीकार गरेका छन् ।

आख्यान सन्दर्भ

‘निद्रा आएन’ कथा बाल मनोविज्ञानमा आधारित कथा हो । यस कथाको प्रारम्भ आठ वर्षीय बालिकाले खेलिरहेको पुतलीको खेलबाट भएको छ । ज्ञानीले पुतलीसँग खेल खेल्ने, पुतलीलाई राम्रो बनाउने, पुतलीको बिहे गराई दिने खेल खेलिरहेकी हुन्छ । कथाकी प्रमुख पात्र ज्ञानी श्रृङ्गारमा अभ्यत हुन्छ । ज्ञानी खेलिरहेकै समयमा उसको दाजु धने आउँछ । धने उदण्ड र फटाह छ । धनेले ज्ञानीलाई साचो चोरेर ल्याउन भन्छ । साचो ल्याए पछि पैसा चोर्ने इच्छा हुन्छ तर ज्ञानीले भनेको मान्दैन । ज्ञानीले भनेको नमानेपछि धनेले ज्ञानीलाई बाबु टोकुवा, अलच्छिनी भनेर गाली गर्छ । अरु गाली पचे पनि ज्ञानीलाई बाबु टोकुवा भनेको गाली पचदैन । गाली सहन नसके पछि ज्ञानीले धनेलाई हातमा समातेको पुतलीले हिकार्छ । हिकार्एको पुतली ऐनामा लागेर ठोकिन्छ । र ऐना फुट्छ । ऐना फुटेको कुरा ज्ञानीको आमाले थाहा पाउँछ । आमाले पनि ज्ञानीलाई अलच्छिनी, बाबु टोकुवा भनेर गाली गर्छ । दाजु धनेको गालीले विक्षिप्त र घायल भएकी ज्ञानीलाई आमाले गरेको गालीले थप विक्षिप्त बनाउँछ । आमाको गालीले ज्ञानीको मस्तिष्कमा ठूलो चोट पुग्छ । फलस्वरूप ज्ञानी रुन्छ । उसका आँखाबाट आँसु छर्कल्किन्छन् । उसको मनमा अनेक कुरा खेल्छन् । ऊ रुँदै गरेको अवस्थामा हजुरआमाले तेरो बाबु काल गतिले मरेको हो । आफ्नै कारणले मरेको हो भनेर ज्ञानीलाई सम्झाउँछ । हजुरआमाले सम्झाउँदा ज्ञानुका आँखाको आँसु रोकिए पनि मनमा लागेको चोट निको हुँदैन । दाजु र आमाको कठोर गालीले ज्ञानीको व्यवहारमा परिवर्तन भएको छ । गालीले गर्दा नामजस्तै ज्ञानी भएकी छ । ज्ञानीको व्यवहारमा आएको परिवर्तन देखेर आमा रहजुरआमा अचम्मित हुन्छन् । खाना खाइसके पछि राती सबैजना सुत्छन् । तर ज्ञानीलाई पटकै निद्रा लाग्दैन । ज्ञानी धने र आमाले भनेको वचनले छटपटिन्छे । आँखाबाट आँसु झारिरहन्छ । आमाले सुतभन्दा पनि सुत्दैन । उसका मनमा बैचनी हुन्छ । ऊ छटपटी रहेकी हुन्छ । त्यही अवस्थामा अव म मरें भने बाबा आउँनुहुन्छ ? भनेर ज्ञानीले प्रश्न गर्छ । ऊ अनेक कुरा सोचिरहन्छ । अत्यन्तै पीडामा हुन्छ । यही पीडाबाट

विक्षिप्त भएकी ज्ञानीले आमा भनेर चिच्याउँदै कथा सकिन्छ। कथामा बालकले खेलन मन पराउने, घरका अभिभावकले गाली गर्दा बालकका मनमा के कस्तो असर पर्छ भन्ने कुराको सन्दर्भलाई कथामा प्रस्तुत गरिएको छ।

कथामा बालरुचि

आठ वर्षभन्दा कम उमेर समूहका व्यक्तिलाई बालबालिका भनिन्छ। मान्छेका आआफ्नै रुचि हुन्छन्। उमेरअनुसार बालबालिकाका पनि आफ्नै रुचि चाहाना हुन्छन्। बालरुचि भन्नाले बालबालिकाका इच्छा चाहाना भन्ने बुझिन्छ। बालबालिकाहरू खेलेर मनोरञ्जन लिइरहेका हुन्छन्। कथामा आठ वर्षीय बालपात्रहरू रहेका छन्। यो उमेर समूहका बालबालिका प्रायः खेलन मन पराउँछन्। कथामा आठ वर्षकी ज्ञानी हुन्छ। ऊ काँचको पुतलीलाई सिँगार्दै खेलिरहेकी हुन्छ। पुतलीको टीका लगाई दिएर पुतली राम्रो भएको अनुभव गरेकी छ। उसले पुतलीसँग खेलन आनन्द मानेकी छ। यो उमेर समूहका बालबालिका पनि निर्जीव खेलौनासँग खेलन मन पराउँछन्। कथामा पनि ज्ञानीले खेलौनासँग खेल्दै रमाएकी पाइन्छ। बालबालिका उमेर समूहका साथीभाइसँग खेलन रमाउछन् भने उमेर समूहका साथीभाइ नभए एकलै भएको अवस्थामा बालबालिका खेलौनाहरूसँग खेलन मन पराउछन्। कथामा बालबालिकाको रुचि खेलौनासँग खेलेर रमाउनु रहेको छ। यस कथाकी बाल पात्र ज्ञानीले पनि खेल्दै रमाएकी छ। कथाको प्रारम्भमै बाल रुचिसम्बन्धी सन्दर्भलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ।

–“अहिले ऊ तनमन दिएर, खुब सोच्दै विचार गर्दै काँचको पुतली सिङ्गार्न लागेकी छ। बेलायती पुतलीमा कहाँ टीका हुन्छ र ! उसले टीका लगाई दिई। आहा, कति खुल्यो हँसिलो अनुहार भकमकक भयो। अधि बज्यैले एक टुक्रा रेशमको कपडा दिएकी थिइन्। त्यसैलाई फरिया बनाएर ऊ खुब सम्हाल्दै बेर्न लागि रहेकी छ र भन्दै जान्छे, तँलाई बिहे गरी दिन्छु नानी बाबाको दुल्हासित। हुन्छ ? भन्न है अस्ति माइज्यू रोए भै म पनि रुन्छु। तँलाई दाइजो दिन्छु।” (पृ १०६)

बालबालिकाले धेरै समय खेलनमा बिताउछन्। खेलका माध्यमबाट उनीहरूले खुसी र मनोरञ्जन लिने गर्छन्। बालबालिका खेलन रमाउने र खेलौनाका निर्जीव चिजवस्तुहरूलाई सजीव प्राणी सम्भरेर वास्तविक व्यवहार गर्ने विषय उनीहरूको रुचिको उपज हो। माथिको कथांशले पनि त्यही कुरालाई प्रष्ट पारेको छ। निर्जीव पुतलीको खेलौनालाई टीका लगाई दिने, कपडाको टुक्रालाई फरिया बनाएर लगाई दिने र त्यही पुतलीको बिहे गरेर दाइजो पनि दिन्छु भन्ने विषय बाल रुचि र बाल मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित विषय हो। माथिको कथांशमा ज्ञानीले पुतलीसँग खेल्दै गरेको व्यवहार बाल रुचिको यथार्थ नमुना हो।

कथामा पात्र र पात्रका बिच द्वन्द्व

‘निद्रा आएन’ बाल मनोवैज्ञानिक कथा हो। यस कथामा पनि द्वन्द्व पाइन्छ। द्वन्द्व भन्नाले दुई परस्पर विरोधी विचारका बिचको सडघर्षलाई बुझाउँछ। मानवीय जीवनका विरोधपूर्ण परिस्थिति, शक्ति, परम्परागत मूल्य मान्यता, मानवीय जीवनमा देखापर्ने माया प्रेम, दया, करुणा

हार्दिकता उपकार, तिरस्कार, घृणा, गलत भावनाजस्ता स्वभाव पनि कथामा द्वन्द्व कै माध्यमबाट प्रकट हुन्छन् । कथामा विभिन्न किसिमको द्वन्द्व रहेको हुन्छ । कथामा द्वन्द्व मात्रै हुँदैन । ती द्वन्द्वको समाधान पनि कथामा रहेको हुन्छ । कथामा लैङ्गिक द्वन्द्व, जातीय द्वन्द्व, वर्गीय द्वन्द्व, धार्मिक द्वन्द्व रहेको हुन्छ । कथामा द्वन्द्वको प्रतिनिधित्व पात्रले गरेको हुन्छ । द्वन्द्वका फरक फरक रूप भए पनि मूलतः दुई किसिमको हुन्छ । आन्तरिक द्वन्द्व र बाह्य द्वन्द्व । व्यक्तिको मनमै उब्जने विभिन्न विचारहरूको द्वन्द्व आन्तरिक द्वन्द्व हो भने दुई परस्परक विचार वा पात्र बिचको द्वन्द्व बाह्य द्वन्द्व हो । यस निद्रा आएन कथामा आन्तरिक द्वन्द्वको रूपमा ज्ञानीलाई आमा र धनेले बाबु टोकुवा भनेर दिएको गाली पश्चात उसको मनमा सिर्जना गरेको द्वन्द्वलाई बुझाउँछ । गाली पश्चात ज्ञानीको मनमा अनेक कुरा खेल्छन् । उनलाई निकै पीडा हुन्छ । गालीले ज्ञानीको मन मस्तिष्क खलबलिएको छ । उसको मनमा अनेक कुरा खेलेका छन् । मनमा अनेक कुरा खेलाएका कारण उसलाई रातभर निद्रा लाग्दैन । उसले आफू मरे बुवा आउने कुरा गरेकी छ । यी सबै कुराहरू आन्तरिक द्वन्द्व कै कारणले सिर्जना भएका हुन् भने धने, आमा र ज्ञानी बिच भएको द्वन्द्व बाह्य द्वन्द्व हो । धनेले गाली गर्दा ज्ञानीले प्रतिकार गर्नु, पुतलीले हिर्काउनु, धनेले भनेको नमान्नु र आमाले गाली गर्नु आदि घटनाले बाह्य द्वन्द्वलाई देखाइएको छ । यो बाल मनोवैज्ञानिक कथा भएपनि सफल रूपमा आन्तरिक र बाह्य द्वन्द्व समेटिएको छ । कथामा बाह्य द्वन्द्वका रूपमा धने र ज्ञानीको संवादलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

“तँ बाबु टोक्नेसित के कुरा गर्नु ।”

ज्ञानीले अझ त्यही भावले हेरिरही ।

“के हेरेको ? तँ रिसाएर को डराउँछ र हा हा हा हा ।”

ज्ञानीले अलि ठुस्केर भनी- “नडराएर के त, उसलाई चोर्नलाई साचो ल्याईन भनेर ।”

“साचो ल्याइन भनेर के त, उँहुहुहु !”

“जे पायो उही भन्न पाइन्छ र ! ”

“के त, तँ बाबु टोक्ने होइनस त !”

ज्ञानीले चिच्याएर कराई -“आमा ! हेर, आमालाई भनिदिउँला । ”

“सबैले बाबु टोक्ने भन्छन् के त !” (पृ १०७)

प्रस्तुत माथिको कथांशमा धने र ज्ञानीको संवाद रहेको छ । यहाँ धनेले ज्ञानीलाई साचो लिएर आउन भनेको छ । साचो ल्याए पछि पैसा आधा तँलाई पनि दिउला भनेको छ । ज्ञानीले धनेको भनेको मानेकी छैन । ज्ञानीले उल्टै आमालाई भनिदिन्छु भनेकी छ । ज्ञानीले साचो नल्याए पछि भै हाल्यो म बज्यैसित मागेर लिई हाल्छु तँ बाबु टोक्नेसित को लागि रहन्छ भनेको छ । धनेले साचो ल्याए पछि पैसा चोर्ने योजना बनाएको हुन्छ । धनेले भनेको नमाने पछि ज्ञानीलाई गाली गर्छ । धनेले बाबु टोक्ने भनेर गरेको गालीले दुईका बिच लामो समय भनाभन चलेको छ । यसरी यी दुई पात्रको परस्पर कलह बाह्य द्वन्द्वका रूपमा देखिएको छ भने धने र आमाले बाबु टोक्ने

भनेर ज्ञानीलाई गाली गरेपछि उसका मनमा खेलेका अनेक प्रश्न र जिज्ञासालाई आन्तरिक द्वन्द्वका रूपमा लिइन्छ। गालीको असरले ज्ञानीका मन मस्तिष्कमा गहिरो छाप बनाएको छ। ज्ञानीको आफ्नै मनसँग चलेको द्वन्द्वले गर्दा उसलाई निद्रा परेको छैन।

कथामा आन्तरिक र बाह्य दुबै द्वन्द्वको प्रयोग पाइन्छ। ज्ञानी जन्मेकै दिन उसको बाबुको निधन हुनु संयोग हो। त्यही संयोगले ज्ञानीलाई बाबु टोकुवा भन्नु एउटा परिस्थिति हो। यहाँ ज्ञानीको प्रतिकूल परिस्थिति र धने र आमाको अन्धो प्रवृत्तिका बिच द्वन्द्व परेको छ। धनेले बाबु टोकुवा भन्दा ज्ञानीले सहन सकिदैन अनि पुतलीले हिकार्उछे। हिकार्एको पुतली ऐनामा लागेर ऐना फुट्छ। ऐना फुटेपछि आमाले पनि ज्ञानीलाई नै गाली गर्नु बाह्य द्वन्द्व हो भने गालीले गर्दा ज्ञानीको अर्न्तमनमा उत्पन्न गराएको असहज एवम् असह्य परिस्थिति आन्तरिक द्वन्द्व हो।

कथामा लैङ्गिक असमानता र रुढिग्रस्त सामाजिक मान्यता

नेपाली समाज पुरुष प्रधान समाज हो। पुरुष प्रधान समाज भएका कारणले नै नारीहरूलाई गरिने व्यवहारमा समानता पाइँदैन। लैङ्गिक असमानता हुनु पनि पुरुष प्रधान समाजको उपज हो। लैङ्गिक असमानता भन्नाले महिला र पुरुषका बिच गरिने विभेद हो। नेपाली समाजमा केही चालचलन, परम्परा र रुढिग्रस्त मान्यताहरू रहेका छन्। ती मान्यताहरूले प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा नेपाली समाजलाई असर गरिरहेका हुन्छन्। यस कथामा पनि लैङ्गिक असमानता छ। ज्ञानी जन्मेकी दिन उसको बाबुको काल गतिले मृत्यु हुँदा ज्ञानीले बाबु टोकुवा भनेर जिम्मेवार मान्छे अर्थात् आफ्नै आमाको गाली खानु परेको कुराले रुढिग्रस्त मान्यता भत्किएको छ। कथामा छोरा र छोरीलाई गरिने व्यवहारमा असमानता छ। धनेले पैसा चोर्नका लागि साचो ल्याउन कर गर्दा ज्ञानीले नमाने पछि उल्टै धनेको गाली खानु परेको छ। धनेले बाबु टोकुवा भनेर ज्ञानीलाई असह्य गाली गर्दा ज्ञानीले हातमा भएको पुतलीले धनेलाई हान्न खोज्दा अचानक सिसामा लाग्छ। सिसा फुट्छ। सिसा फुट्दा आमाले सही कुरा नबुझेर छोरीलाई मात्र गाली गरेकी छिन् भने छोरालाई केही पनि नभनेको प्रसङ्गले पनि छोराछोरी बिच विभेद देखिएको छ। यसरी छोराछोरीका बिच विभेद हुनु भनेको लैङ्गिक असमानता हो। कथामा छोरो उद्दण्ड र फटाहा हुँदा पनि छोराले माया पाएको छ। खराब काम गर्न खोज्ने धनेलाई रोक्न खोज्दा छोरीले माया पाउनुको साटो गाली खानु परेको छ। यी र यस्तै घटनाक्रमले छोरा र छोरी बिच असमानता देखाएको छ भने आमा र धनेले ज्ञानीलाई बाबु टोकुवा भनेर गाली गर्नु भनेको हाम्रो हिजोको रुढिग्रस्त मान्यता हो। गोविन्दबहादुर मल्ल 'गोठाले' नेपाली समाज र मानव मनोविज्ञानमा केन्द्रित भएर कथा लेख्ने कथाकार हुन्। यस कथामा पनि नेपाली समाज र मानव मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित कथावस्तु रहेको छ। उनका कथामा नेपाली समाजको यथार्थ जनजीवनको चित्रण पाइन्छ। प्रस्तुत निद्रा आएन कथा पनि नेपाली समाजको यथार्थतालाई समेटेर लेखिएको बाल मनोवैज्ञानिक कथा हो। यस कथामा नेपाली समाजमा हुँदै आएको कुरालाई समेटेको छ। नेपाली समाजमा छोरा र छोरीप्रति गरिने व्यवहार र ज्ञानी जन्मेकै दिन बाबुको मृत्यु भएकोले उसलाई बाबु टोकुवा भनेर गाली गर्नु पनि नेपाली समाजको यथार्थलाई कथामा देखाएको छ। प्रस्तुत 'निद्रा आएन' कथामा छोराछोरीका बिच गरेको विभेदले लैङ्गिक असमानता देखिएको छ भने काल गतिले बाबुको मृत्यु

हुँदा ज्ञानीले बाबु टोक्ने भनेर गाली खानु परेको प्रसङ्गले नेपाली समाजको रुढिग्रस्त मान्यतालाई भल्काएको छ ।

कथामा कल्पनाशीलता र विकृत मानसिक अवस्था

प्रस्तुत 'निद्रा आएन' कथा मनोवैज्ञानिक कथा हो । मनोवैज्ञानिक कथा भएकाले यस कथामा कल्पना र पात्रले भोग्नु परेको मानसिक चोट समेटिएको छ । यस बाल मनोवैज्ञानिक कथाकी प्रमुख पात्र ज्ञानी हो । ऊ आठ वर्षकी बाल पात्र हो । ज्ञानी खेल खेल्न मन पराउने पात्र हो । कथामा ज्ञानीलाई उसका दाजु धने र आमाले अलच्छिनी, बाबु टोक्नु भनेर गाली गरेपछि सामान्य पात्रका रूपमा रहेकी ज्ञानीले असामान्य स्वभाव देखाएकी छिन् । सामान्य पात्रले असामान्य स्वभाव देखाउनु भनेको ज्ञानीको मानसिक चोट हो । ज्ञानीले आमा र धनेको मुखबाट पाएको गालीले ज्ञानीको बालमस्तिष्कमा गहिरो चोट परेको छ । मानसिक चोट कै कारणले उसलाई निद्रा परेको छैन । मानसिक चोट कै कारणले उसले सुत्न खोजे पनि निद्राउन सकेकी छैन । आमा भनेर चिच्याएकी छ । रुनु, निद्रा नलाग्नु र आमा भनेर कराउनु मानसिक चोटको उपज हो । ज्ञानीले विनाकारण आमा र दाइबाट अपाच्य कठोर गाली पाएपछि उसका मनमा खेलेका अनेक कुराहरू कल्पना हुन् । गालीले निकै मानसिक पीडामा रहेकी ज्ञानी अनेक कुरा सोचेकी छ । उसले आफू मरे बाबु आउने कुरा गर्नु भनेको कल्पनाको उपज हो । यसरी यस कथामा ज्ञानी पात्रका माध्यमबाट कल्पना र उसले पाएको पीडाबाट उसभित्र सिर्जना भएको मानसिक परिस्थितिलाई मानसिक चोटका रूपमा लिन सकिन्छ । कथामा एक सामान्य पात्रले असामान्य स्वभाव वा चरित्र देखाउनु मानसिक चोटको उपज हो ।

सामाजिक मान्यताले बालमस्तिष्कमा पारेको प्रभाव

बालमनोवैज्ञानिक कथाकार गोविन्दबहादुर मल्ल 'गोठाले'द्वारा लिखित 'निद्रा आएन' बाल मनोवैज्ञानिक कथा हो । यस कथामा नराम्रो अपाच्य गालीले आठ वर्षीय बालिकाको मस्तिष्कमा पारेको प्रभावलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कथाकी प्रमुख पात्र ज्ञानी अबोध बालिका हो । ऊ जे सुन्यो जे देख्यो त्यसैलाई ग्रहण गर्छे । ज्ञानी जन्मेको दिन उसको बाबुको निधन भएको हुन्छ । त्यही कुरालाई लिएर ज्ञानीले नराम्रो गाली खानु परेको छ । ज्ञानीको बालमस्तिष्कमा दाजु र आमाले बाबु टोक्नु र अलच्छिनी शब्द प्रयोग गरी गाली गरेपछि उसलाई आफ्नै जन्म पनि अभिसाप लागेको छ । दाजु र आमाको गालीले उसको मनमा गहिरो छाप परेको छ । आमाले बाबु टोक्नु भनेर दिएको चोट लामो समयसम्म मनमा गडेर बसेको छ । त्यही वचनले गर्दा ज्ञानीले आफू नजन्मेको भए बाबुको मृत्यु नहुने समेत ठानेकी छ । उसले आफू मरे बाबु फर्केर आउने भनेर सोध्छे । अलच्छिनी र बाबु टोक्नुवाजस्ता शब्द ज्ञानीलाई अपाच्य र सहन नसकिने भएका छन् । प्रस्तुत 'निद्रा आएन' कथामा अपाच्य गालीले बालबालिकाको मस्तिष्कमा उत्पन्न हुने बेचनी, छटपटी र निद्रासमेत नपर्नु भनेको बालमस्तिष्कमा पारेको नकारात्मक प्रभाव हो । यसरी बालबालिकालाई गाली गर्दा अभिभावकले ख्याल गर्नुपर्ने हुन्छ । हामीले गरेको गालीले अबोध बालबालिकाको मस्तिष्कमा कस्तो असर गर्छ भन्ने कुरालाई विचार गरेनौं भने भविष्यमा बालबालिका मानसिक रूपमा कमजोर हुन्छन् । मानसिक अवस्था कमजोर बन्दै गयो भने मानसिक

सुन्तलन गुमाउन पुग्छन् । त्यसकारणले पनि पितृवात्सल्यबाट वञ्चित बालिकालाई नराम्रो गाली होइन माया प्रेम गरेर राख्नुपर्छ । आमा र धनेले गरेको गालीका कारण ज्ञानीको मनमा अनेक कुरा खेलेका छन् । ज्ञानीको मनमा अनेक कुरा खेल्नु, मनमा छटपटी हुनु, बेचनी हुनु, निद्रा नपर्नु आमा दाजु धनेको गालीले पारेको प्रभाव हो ।

निष्कर्ष

गोविन्दबहादुर मल्ल 'गोठाले'द्वारा लिखित 'निद्रा आएन' कथा नेपाली समाजको यथार्थलाई प्रस्तुत गरी बालमनोविज्ञानमा आधारित रहेर लेखिएको कथा हो । 'निद्रा आएन' भन्नुको अर्थ निद्रा नपर्नु हो । प्रस्तुत 'निद्रा आएन' कथाको प्रमुख उद्देश्य बालबालिकामाथि अभिभावकबाट गरिने गालीले उनीहरूको बालमस्तिष्कमा पारेको प्रभावलाई चित्रण गर्नु रहेको छ । नेपाली ग्रामिण समाजको परिवेशलाई चित्रण गरेर लेखिएको 'निद्रा आएन' यथार्थपरक कथा हो । कथामा नेपाली ग्रामिण समाजमा घटेका घटनालाई कथाको विषयवस्तु बनाएको छ । अबोध बालिका आठ वर्षकी हुन्छे । ऊ पुतलीसँग खेलिरहेकी हुन्छे । समाजमा देखेका कुराहरूलाई उसले पुतलीका माध्यमबाट प्रयोग गरेकी छे । ऊ जन्मेको दिन बाबुको काल गतिले मृत्यु भएको हुन्छ । काल गतिले मृत्यु भएपनि उसले बाबु टोकुवा भनेर गाली खानु परेको यथार्थतालाई कथाले देखाएको छ । यस कथामा कथाकारले नेपाली समाजमा भएको यथार्थतालाई देखाउने क्रममा एउटा अबोध बालिकाले भोग्नु परेको पीडालाई समेटेका छन् । कथामा अबोध बालिकाले बिनाकारण गाली खानु परेको नेपाली समाजको यथार्थता छ । गालीले मानसिक पीडा खेप्नु परेको छ । मानसिक पीडाले बालिकाले मनमा अनेक कुरा खेलाएकी छिन् । मनमा अनेक कुरा उब्जिएका कारण उसलाई निद्रा परेको छैन । कथामा एक अबोध बालिकाले परिस्थितिवस् जन्मे कै दिन बाबुको मृत्यु भएका कारण बाबु टोकुवा भनेर गाली खानुले ती बालिका मानसिक समस्या परेकी छिन् । यस कथामा ज्ञानी पात्रले भोगेको समस्यालाई हेर्ने हो भने हरेक अभिभावकले आफ्ना सन्तानलाई अपाच्य गाली गरेर उनीहरूको मानसिकतामा असर पार्नु हुन्छ । सबैले छोराछोरीलाई गाली होइन माया गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ । त्यसैले हरेक अभिभावक सन्तानको मानसिकतामा असर नपार्नका लागि समयमै सजग र सचेत हुन आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

श्रेष्ठ, शेखरकुमार र शेखर अर्याल (२०६५), *नेपाली कथा र उपन्यास*, काठमाडौँ : हाम्रो ओसन पब्लिकेसन प्रा.लि.।

घर्ती, दुर्गाबहादुर (२०८०), *अनुसन्धान पद्धति : सिद्धान्त र प्रयोग*, काठमाडौँ : अनुसन्धान विमर्श नेपाल ।

भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८), *साहित्यशास्त्र, नेपाली समालोचना र शोधविधि*, काठमाडौँ : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि.।

मल्ल, गोविन्दबहादुर 'गोठाले' (२००४), *कथा सङ्ग्रह*, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

ढकाल, रजनी (सन् २०२३), *लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका आख्यानमा मनोविश्लेषण*, एएमसी जर्नल, वर्ष ४, अङ्क १, पृ १०७ -१२३ ।